

bu malların mirasçılara geçtiğini, 431 sayılı kanunun bu hakkı ortadan kaldırmayacağını, kanunun ancak çıktığı zaman hayatta olan padişah malları hakkında uygulanabileceğini ileri sürerek Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı muhtelif davalar açtılar. Hazine-i Hâssa akit miras meselesi Türkiye Cumhuriyeti'ni uzun süre meşgul etti.

Hazine-i Hâssa Dairesi, II. Abdülhamid'in hükümdarlığına kadar Topkapı Sarayı'nda Bâb-ı Hümayun'dan girildiğinde hemen sağda yer alan Darphâne-i Âmire binasında bulunmaktaydı. II. Abdülhamid, Hazine-i Hâssa Nezâreti teşkilâtının elden geçirilerek düzenli bir şekilde çalışmasını istedi. 1294 (1877) sonunda hazine-i hâssa Dolmabahçe Sarayı'na taşındı. Buradaki Hazine-i Hâssa Dairesi, sarayın deniz tarafında bulunan önceleri "kordon kapısı", daha sonra "hazine kapısı" olarak adlandırılan kapısının hemen sağındaki, bugün Millî Saraylar Daire Başkanlığı makam ve bürolarının yer aldığı yerde idi. Bu dairenin simetrisinde ise mefruşat dairesi bulunmaktaydı. Günümüzde burası Kültür, Bilim ve Tanıtım Merkezi olarak kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 17044, 27350, 27627; BA, MAD, nr. 10551; BA, HH, nr. 17362; BA, İrade-Maliye, nr. Şâban 1326-17; BA, İrade-Hususi, nr. Şâban 1326-33; BA, Yıldız-Münevvisi Evrak, nr. 313/27; BA, Kavânin ve Nizâmat İradeleri, nr. Şâban 1327-4; BA, *Hazine-i Hâssa Defterleri* (1242-1305/1826-1888 tarihleri arasında 973 defter); BA, *Darbhâne-i Âmire Defterleri* (1108-1299/1696-1882 tarihleri arasında 1230 defter); BA, *Nizâmat Defterleri* (1301-1341/1884-1922 tarihleri arasında 31 defter); *Kavânin Mecmuası*, Ankara 1339-41, I, 46, 88; R. C. Cervati, *Annuaire oriental commerce*, 13e année, İstanbul 1895, tür.yer.; Lutfî, *Târih*, X, 59-60; XII, 18, 38, 92, 107; XIV, 11, 16, 23; XV, 29; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*, İstanbul 1312, II, tür.yer.; a.m.f., "Topkapı Sarayı Hümayunu", *TOEM*, I/6 (1329), s. 280; *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1329, I, 76, 623, 625-655; IV (1331), s. 452; Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 104, ayrıca bk. tür.yer.; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1965, tür.yer.; Vasfi Şenşözen, *Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki*, Ankara 1982; Cemil Koçak, *Abdülhamid'in Mirası*, İstanbul 1990; Ali Ekrem Bolayır'ın *Hatıraları* (haz. Metin Kaya-han Özgül), Ankara 1991, tür.yer.; Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150. Yılında Tanzimat* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 235-257; Cengiz Köseoğlu, "Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi", *Millî Saraylar*, İstanbul 1987, s. 34-41; a.m.f., "Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi II", a.e. (1992), s. 78-83; Pakalın, I, 787-788; G. Baer, "Da'ira Saniyya", *El² Suppl.* (Ing.), s. 179.

ARZU (TOZDUMAN) TERZİ

HAZİNEDAR

(خزینہ دار)

Devlet hazinesini
veya çeşitli depoları
korumakla görevli memur.

Hazinedar (hazine-dâr) yerine çeşitli devletlerde hâzin (çoğulu **huzzân** ve **hazene**), **hazînü'l-mâl**, **hâzindar**, **hızendar**, **hazânedar**, **haznedar**, **sâhibü beytilmâl**, **nâzırü beytilmâl** ve **reisü beytilmâl** gibi tabirler de kullanılmıştır. Hâzin kelimesinin çoğulu olan hazene, Kur'an-ı Kerim'de "cehennem ve cennetin bekçileri" anlamında geçmektedir (ez-Zümer 39/71, 73).

Hz. Peygamber kendisini, toplanan gelirleri halk için koruyan ve gerekli yerlere harcayan bir hâzin olarak tanıtmıştı (Müslim, "Zekât", 73). Asr-ı saâdet'te beytül mâle ait nakit para Resûl-i Ekrem'in evinde, tarım ürünleri ise Mescid-i Nebi'nin üst katındaki odada muhafaza edilirdi. Hz. Ömer, Bilâl-i Habeşî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel hazinedarlıkla (sâhibü beytilmâl) görevlendirilmişlerdi; beytül mâlden yapılan harcamalar onlar tarafından yürütülürdü. Hz. Ebû Bekir zamanında yine Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde ve Muayyib b. Ebû Fâtma beytül mâle görevlisi idiler. 16 (637) yılında Câbiye'deki meşhur toplantıda Allah'ın kendisini beytül mâlin hazinedarı ve paylaştırıcısı tayin ettiğini söyleyen Hz. Ömer ise (*Müsned*, III, 475) kadılığa getirdiği kişilere aynı zamanda beytül mâle bakma yükümlülüğünü veriyordu; meselâ Abdullah b. Mes'ûd Kûfe'de hem kadı hem de beytül mâle sorumlusu idi (*Dia*, I, 114). Hz. Ali de beytül mâle hâzin unvanıyla bir memur tayin etmişti.

Hulefâ-yi Râsîdîn ve Emevîler döneminde sadece devlet hazinesi (beytül mâl-i âme) vardı. Halifenin özel hazinesi (beytül mâl-i hâssa) Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde (754-775) kuruldu. Bu hazinenin reisine "hâzin-i hâs" veya "hâzinü beytilmâl-i'l-hâssa", daha sonraları ise "sâhibü beytilmâl-i'l-hâssa" denilmiştir. Abbâsiler zamanında beytül mâl divanında hazinedardan başka nâzır, müşrif (müşârif), reisü beytilmâl, sâhibü beytilmâl, mübâşir, müstevfi gibi görevliler de bulunuyordu (Aykaç, s. 165 vd.). Hâzin terimi bu dönemde de kullanıldı. Muktedir-Billâh'ın halifelikten hal'i ve İbnü'l-Mu'tezz'in Râzî-Billâh lakabıyla halife ilân edildiği sırasında (296/908) Muktedir'in yanında kalanlardan Münis'in unvanı hâzin

idi. Zaman zaman halifelik ailesinin hizmetkârlarıyla ikinci derece memurlarına da hâzin denilmiştir; meselâ yatak takımı ambarlarını muhafaza edenler "huz-zânü'l-fereş", kandillerle ilgilenenler "hâzinü's-şem" adıyla anılıyordu. Ayrıca Abbâsiler devrinde hazinedar için "sâhibü'l-mahzen" tabiri de kullanılmıştır. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın iki oğlu Mahmud ile kardeşi Mes'ûd'a Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın huzurunda hilatlerini giydiren kişi Sâhibü'l-mahzen İbn Talha idi (14 Şâban 515/28 Ekim 1121). Büveyhîler zamanında çeşitli eşya ve malların saklandığı depo veya ambar sorumlusuna yine hâzin deniliyor ve savaş sonrası ele geçirilen ganimetlerin sayılması da onun görevleri arasında bulunuyordu. Bu dönemde hazinedar geçimini iktâardan sağlamaktaydı. Öte yandan görevlilere daima peşin ödeme yapan Adudüdevle, hazinedara aylık ücretinin yanı sıra kışlık ve yazlık elbiseler vermekte, ayrıca ev halkının hizmetkârları için bir tahsisat ayırmaktaydı. Daha sonraki devirde Bağdat'ın ileri gelenlerinden Şeyh Abdülmelik Ebû Mansûr b. Yûsuf Bîmarîstân-ı Adudî'yi tamir ettirmiş ve buraya yirmi sekiz tabipten başka üç de hâzin tayin etmişti (Bündârî, s. 33).

Hazinedar Sâmanî devlet teşkilâtında da vardı. Karahanlılar'da bu görevi yapanlara "ağıcı" (ağı "ipekli kumaş") adı veriliyordu; genç gulâmlardan yazı ve hesap işlerini bilenler ağıcı olurdu. Ağıcının emrinde çalışan ve muhasebeye bakan memurlara da "bitigci" (yazıcı) deniliyordu. Hazinedarın dikkat etmesi gereken önemli hususlardan biri, hükümdar askerlerine ve öteki hak edenlere ihşanda bulunduğu zaman bu emrin yerine getirilmesinde acele davranması idi. Aksi takdirde hizmetkârlar hükümdardan yüz çevirir, beyler de sözlerinde durmamış oldukları için güven kaybederlerdi. Gazneliler'de aynı görevli yine hâzin veya hazinedar diye adlandırılıyordu. Gerek sultana hediye edilen gerekse sultanın hediye ettiği değerli mallar hâzinler tarafından deftere geçirilirdi. Sultan Mes'ûd tahta çıktıktan sonra kardeşi Muhammed'in dağıttığı cülûs bahşişlerini geri almak istediğinde, hâzinler başta olmak üzere hazine görevlileri kime ne gibi hediyeler verildiğini tesbit etmişlerdi. Hazinedarın emri altında hazine müşrifleri (müşrifân-ı hizâne), hazine kâtipleri (debîrân-ı hazîne), çıkarlar (şâkirdan) ve hamallar (hammâlân-ı hazîne) görev yapmaktaydı. Sultan Mes'ûd babasının hâzini Ahmed Yinal Tegin'i

Hindistan sipehsâlârlığına, kardeşi Muhammed'in hazinedarı Satılmış Hâcib Arslan'ı da Bâdgîs şahneliğine tayin etmişti. Hazinedar iken kumandanlıkla görevlendirilenlerden biri de Gevherâyin'dir. Öte yandan vilâyetlere gönderilen memurlar arasında da hâzinler bulunuyordu; meselâ Sultân Mesud nedimi Ebû'l-Hasan Kerhî'yi Rey'e hâzin olarak yollamıştı. Ayrıca veliahtların ve devlet ileri gelenlerinin de kendi hazinedarları vardı.

Büyük Selçuklular'da Muhammed Tâpar zamanında sultanın hazinesine Sâbûr (Şâbûr) el-Hâdim el-Hâzin bakmaktaydı. Aynı dönemde hazineden sorumlu olanlar arasında tarihçi ve vezir Enûşirvân b. Hâlid ile Ebû Ahmed el-Kazvîni de vardı. Sencer'in hâzinlerinden biri de askerî sınıftan Kemâleddin Muhammed b. Ali idi. Irak Selçuklu Sultanı Mesud daha sonra Kemâleddin'i vezir tayin etti. Bu devlet adamı vezir olmasına rağmen hazine ile ilgilenmeyi sürdürdü ve hazineye para getirecek yeni vergiler koyup değişik kaynaklar buldu. Büyük Selçuklular devrinde emin ve dindar kişiler hazinedar tayin edilirdi. Hazinedarın ölümü halinde görevliler hazineyi sultanın teftişine sunarlardı. Hazinedar, sultanın izniyle kendisine emanet olarak bırakılan değerli eşyaları hazinede saklayabiliyordu. Selçuklular'da hazinedarın emrinde hazine kethüdâsı, kâtipler, hazine memurları (as-hâb-ı hazîne) ve hazine şahnesi gibi görevliler bulunmaktaydı. Devlet büyüklerinin ve bu arada Müstevî Şerefülmülk'ün de hazinesine bakan hâzini vardı. Kirman Selçukluları'nda da hazineyi muhafaza ile görevli olan kişi hâzin olarak anılmaktadır. Meselâ Melik Behram Şah'ın hâzini, Şehâbeddin Kiyâ Muhammed b. Müferreh idi.

Anadolu Selçukluları'nda bu görevli "hızânedar, hızânedâr-ı hâs, hızânedâr-ı hazret, hâzin, hazînedar" şekillerinde zikredilmektedir. Sultanların yanı sıra çeşitli bölgelerde görev yapan hanedan mensuplarının yani meliklerin de hazinedarları vardı. Tahttan uzaklaştırılan sultanların hazinedarları görevlerinde bırakılabildi. Sultanlar meliklere, elçilere ve devlet büyüklerine hediye ve hil'atleri hazinedarlar vasıtasıyla gönderiyorlardı. Antalya'nın Selçuklular tarafından fethinden sonra (603/1207), daha önce malları yağmalanmış olan tâcirlerin zararını sultanın hazinedarı tahmin ve kıyas yoluyla hesaplayıp tazmin etmişti. Sultanların eşlerinin de hazinedarı vardı. Celâleddin Karatay, Sarımeddin, Nizâmeddin, Şere-

feddin ve Çelebi Emîr Âlim gibi kişiler, Anadolu Selçukluları devrinde hazinedar olarak görev yapmışlardı. Selçuklular ve Beylikler döneminde hazinedara yazışmalarda "melikü'l-huzzân" olarak hitap edilirdi. Atabegliklerde hazinedar önde gelen devlet memurları arasında idi. Salgurlular'dan Atabeg Ebû Bekir zamanında Fahreddin Ebû Bekir hazinedar olmuştu.

Fâtımîler'de hazineye bakan görevliye sâhibü beytilmâl (Kalkaşendî, III, 481), Hazîne-i Evrâk veya Dîvân-ı İnşâ'da çalışan arşiv memuruna da hâzin denilirdi. Hâzinler zeki ve dürüst kişiler arasından seçilirdi; çünkü Hazîne-i Evrâk'a gelen ve giden yazıları kayıt ve muhafaza ediyor, gönderilen bütün mektupların kopyalarını asıllarıyla birlikte her ay için ayrı bir dosya veya evrak çantasında saklıyordu. Eyyûbiler'den Selâhaddin'in hazinedarlığını Mısır'da önce babası Necmeddin Eyyûb, daha sonra yakın adamlarından Safi b. Kâbız yürütmüştü. Eyyûbiler devrinde Dîvân-ı Mâl'de görevli olan hâzin aynı ve nakdî vergileri teslim alır, bunları devlete ait ambar ve depolarda muhafaza eder, vermeyenlerden de ödemelerini isterdi. Memlûkler'de sultana ait her türlü nakit, mücevherat ve kumaş gibi kıymetli eşyayı muhafaza etmek ve muayyen merasim günlerinde hediyeleri dağıtmakla görevli olan kişilere hâzindar denilirdi. Baybars devrinde hâzindarlar sultanın birinci derecede memlûklere olan hassekiler arasından seçilirdi. Başlangıçta hâzindar Tablhâne emîrleri arasından, daha sonra Yüzler emîrlerinden (emîrümie mukaddemü elf) tayin edilmiştir. Hâzindar, sultanın maiyetindeki askerî görevlilere ayrılan yirmi beş memuriyet arasında on ikinci sırada yer alıyordu. Hâzindar, sadece hazineyi muhafaza ve sarfetmekle değil zaman zaman vergilerin tahsiliyle de meşgul olurdu. Bahrî Memlûkları devrinde hâzindar, kudretinin zirvesine çıkmış bir sivil görevli olan nâzirü'l-hâs tarafından ikinci plana düşürüldü. Nâzirü'l-hâs, sultana ait malî konularda hâzindarı teftiş etmekteydi. Hâzindarın görevi zamanla üç kişi arasında bölündü. Bunlardan hâzindâr-ı sınıf sultanın değerli kumaşları, altın eyerleri ve kürklerinden sorumlu idi ve nâzirü'l-hâs ile birlikte çalışıyordu. Hâzindâr-ı ayn sultanın mücevherleri ve değerli taşlarının muhafazasına memurdu. Bu tür değerli eşyalar haremde saklandığından hâzindâr-ı aynlık görevine hadım ağaların dan biri getirilirdi. Hâzindâr-ı l-kis, hükümdarın alay günlerinde fakirlere sa-

daka dağıtmaktan ve merasimlerde sultanın misafirlerine hediye vermekten sorumlu idi. Hâzindarların reisine emîr-i hâzindâr veya hâzindâr-ı kebîr denilirdi. Dımaşk'ta oturan nâib-i saltanat ise hâzindar olarak dört tavâşi (hadım) emîr tayin etmişti. Bu dört emîr hil'atler ve hazinede depolanan öteki hediyelerden sorumluydu.

Moğollar'da başlangıçta hazine işleri çok düzensizdi. Emîrler ve hükümdarın yakınları hazineyi istedikleri gibi kullanıyorlar, muhasebecilik yapan bitikçiler hâzinlerden muntazam bir hesap alamıyorlardı. Ancak Mahmûd Gâzân Han (1295-1304) bu durumu düzeltmek için bazı ka-ideler koydu. Önce hazineyi ikiye ayırdı. Buna göre para, altın ve altın eşya bir hazinede, öteki değerli eşya ve hil'atler ikinci bir hazinede duracaktı. Her hazinenin başına güvenilir bir hâcesaray ve hizânedar tayin etti. Öteki hâzin ve ferrâşlar, bu hazineler ve eşyaların konulduğu sandıkların çevresinde kesinlikle dolaşmayacaklardı. Ayrıca vezirler tarafından her altı ayda bir hazine, dolayısıyla buradaki görevliler teftiş edilecekti. Hazineye konan her elbise hizânedar tarafından, değiştirilmemesi için özel olarak yaptırılan mühürle mührlenecekti. Vilâyetlerden toplanarak hazineye getirilen her 100 dinarın 2'si, maaşı için hizânedara verilecekti; böylece onların hazineden herhangi bir şeye tamah etmeleri önlenmiş olacaktı. Timurlular, Delhi Sultanlığı ve Bâbürlüler gibi devletlerde hâzin, hazânedar, hazinedar, Endülüslü Emevîleri'nde ise hâzinü'l-mâl tabirleri kullanılmıştır.

Osmanlılar'da ister resmî ister özel olsun hazine görevlilerine hazinedar denilmekteydi. Devlet erkânının maiyetinde bulunan onların şahsî servetlerinin idaresiyle yükümlü kişilerin yanı sıra Enderrun'da görev yapan bir kısım hizmetliler de hazinedar adıyla anılmaktaydı. Enderrun'daki hazine koğuşunda görevli hazinedarların amiri hazinedarbaşı idi. Hazinedarbaşı, Fâtih Kanunnâmesi'ne göre iç halktan "sâhib-i arz" olan ağalar arasında yer alıyordu. Bazı kayıtlarda kendisinden "serhâzin" şeklinde de söz edilen hazinedarbaşı sarayın en nüfuzlu görevlilerinden biri idi ve iç hazinenin muhaleffâtın muhafaza edildiği Bâb-ı Hümayun ve hil'at hazineleri bölümünün nâzırı durumundaydı. Ayrıca "ehl-i hiref" denilen saray sanatkârlarının idaresinden sorumlu olan hazinedarbaşı genellikle Has Odalılar'dan seçilirdi. Hazinedarbaşı sürekli biçimde padişahın yanında yer alır, hazine-

nin muhafazası görevinden başka padişahın destar ve seccadesini tutar, istenildiği zaman destarı götürür, namaz kılınacağına ise seccadeyi yayararak etrafta padişaha zarar verecek bir şey bulunup bulunmadığını kontrol ederdi. Akağalar zümresinden oldukları için terfi durumunda kapı ağalığı görevine getirilirlerdi. Gerekli hallerde kızlar ağıasına vekâlet eder, harem ağalarına ait masrafları görürlerdi. İç hazinede görevli hazinedarbaşından başka bir de dış maliye (birun) hazinesinde görevli hazinedarbaşı vardı. Bu hazinedarbaşı, dış hazine için lâzım olan hil'at, kürk, kırtasiye gibi malzemelerin satın alınması işine nezaret eder ve bunları muhafaza altında tutardı. XVI. yüzyılda Birun hazinedarbaşısının maiyetinde sekiz hazinedar varken XVII. yüzyıl başlarında dört hazinedar, dört vezân ve bir mehterân-ı hâssanın mevcut olduğu, ancak bunların dışında maaş almayan yan hizmetlilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır (ayrıca bk. HAZİNE).

Osmanlılar'da hazinedar adıyla değişik işlerde çalışan başka görevliler de vardı. Siyahî harem ağalarından harem masraflarına bakana "hazinedar ağa"; padişahı giydirmek, yatırmak, yemeğinin hazırlanmasına nezaret etmek, oda kapısında nöbet beklemek gibi özel görevlerde bulunan câriyelere de "hazinedar usta" denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 475; Müslim, "Zekât", 73; Utbî, *Târîh-i Yemînî* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1345 hş., s. 19, 22, 123; Gerdizî, *Zeynû'l-ağbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 156, 160, 199; a.e. (nşr. Ganî-Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 147, 158, 220, 241, 245, 247, 251, 259, 281, 339, 361, 519, 611; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 102, 276-277; Râvendî, *Râhatû's-sudûr* (Ateş), I, 160, 215, 221-222; İbn Memmâtî, *Kavâninü'd-devâvîn* (nşr. Azîz Suryal Atiya), Kahire 1411/1991, s. 306; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 67, 69, 88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Ahmed Ağırakça), İstanbul 1987, VIII, 20-21; a.e. (trc. Abdülkerim Özyayın), X, 333, 377, 418, 464; XI, 34, 46, 70, 86, 114; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 32-33, 100, 147, 171, 173, 243-245, 247; İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-âla'iyye*, s. 57-59, 70, 144, 180, 247, 250, 261, 330, 569, 584, 591, 597; Reşidüddin, *Câmî'u't-tevârîh* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1368 hş., II, 1091-1093; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, s. 375, 707, 727, 789, 805, 937; Muhammed b. Hindüşah Nahcivânî, *Destûrû'l-kâtib* (nşr. Abdülkerim Alioğlu Alizâde), Moskova 1964, I, 298, 368; Nizâmüddin-i Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necatî Lugal), Ankara 1987, s. 243, 247, 249; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 135-136, 139; III, 481; IV, 20-21, 186, 191; V, 92, 457, 462, 463; Bâbü, *Vekâyî* (Arat), I-II, bk. İndeks (Veli Hazin); Handmîr, *Hubûbû's-siyer*, Tahran 1333 hş., III,

185-187; Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâ'i-mû'l-es'hâr* (nşr. Celâleddin Hüseyin-i Urmevî), Tahran 1959, s. 80; Hasan b. Abdülmü'min el-Hüyî, *Gunyetü'l-kâtib ve münyetü'l-tâlib* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1963, s. 6; Seyfeddin b. Nizâm Ukaylî, *Âşârü'l-vüzerâ'* (nşr. Celâleddin Hüseyin-i Urmevî), Tahran 1337, s. 337-338; Necmeddin Ebû'r-Recâ Kummî, *Târîhu'l-vüzerâ'* (nşr. M. Taki Dânişpejûh), Tahran 1363 hş., s. 95; Bayur, *Hindistan Tarihî*, I, 341; Spuler, *İran Moğolları*, s. 322, 325; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 174; a.mlf., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleten*, sy. 45 (1948), s. 22, 26; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 131, 137; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 123; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-'Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye), I, 211-213, 453-460; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1967, III, 30-32; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 262, 340-341, 347-348, 396-397; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri: Salgurlular*, Ankara 1975, s. 127; a.mlf., *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989, s. 201; a.mlf., "Muhtacoğulları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 82; Barthold, *Türkistan*, s. 292; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 235, 255, 257, 262-265, 339; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 117; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihî*, Ankara 1984, II, 46; Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 76-77; Abdülkerim Abduh Hatâmîle, *el-Binyetü'l-idâriyye li'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, Amman 1406/1985, s. 60 vd.; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 147-148; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Tarihî* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988; K. Yaşar Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihî*, Ankara 1989, s. 24, 26, 45; Hasan-ı Enverî, *İşlâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, Tahran 2535 şş., s. 33, 95-96; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 205, 298-299; II, 37, 171-172, 199-201, 207; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*, Ankara 1997, s. 158, 165 vd.; Güler Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihî'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 203-205; Pakalın, I, 785-786; C. E. Bosworth, "Khâzin", *EP* (İng.), IV, 1181-1182; D. P. Little, "Khâznadar", a.e., IV, 1186-1187; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I, 114.

ERDOĞAN MERÇİL

HÂZİNÎ

(bk. ABDURRAHMAN el-HÂZİNÎ).

HAZİRE

(هَظِيرَة)

Vakıf binalarının yanında zamanla teşekkül eden küçük mezarlık (bk. MEZARLIK).

HAZİRÎ

(bk. DELLÂLÜLKÜTÜB).

HAZR

(bk. HARAM).

HAZREC (Benî Hazrec)

(بنو الخزرج)

Medine'de

ensarın mensup olduğu

Kahtânî asıllı

meşhur iki Arap kabilesinden biri.

Kabilenin Kahtân'a kadar uzanan şeceresi şöyledir: Hazrec b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr Müzeykiyâ b. Âmir Mâüssemâ b. Hârise b. İmruülkays b. Sa'lebe b. Mâzin b. Ezd b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Evs ile Hazrec, Hârise b. Sa'lebe'nin iki oğlu olup anneleri Kayle'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle (Kayleoğulları) adıyla da meşhurdurlar. Hazrec kabilesi Hazrec'in Cüşem, Avf, Hâris, Amr ve Kâ'b adlı beş oğlu ile giderek çoğalıp güç kazanmıştır. Belli başlı kolları şunlardır: Neccâr, Sâide, Amr b. Avf, Kavâkıl, Sevâd, Züreyk, Tezîd, Selime, Beyâda, Hublâ. Hazrec, Evs'ten daha kalabalık ve daha meşhur olduğu için başlangıçta Araplar bu kabilelerin ikisine birden Hazrec diyorlardı. Câhiliye döneminde Hazrec'in ilâhı meşhur Menât idi. Hazreciler, hac sırasında vakfe ve son tavafın ardından Müşellel'de bulunan bu tanrının tapınağına gelir ve saçlarını onun putunun önünde tıraş eder, ancak bu şekilde haclarının tamam olacağına inanırlardı. Ayrıca sa'yin yapıldığı Safâ ile Merve yerine Müşellel ile Kudeyd'i kutsal mahal sayıyorlardı.

Hazrec'in ecdadı, vaktiyle Yemen'de yaşarken arim* selinden sonra muhtemelen V. yüzyılda Amr Müzeykiyâ b. Âmir'in önderliğinde Tihâme'ye, oradan da Arabistan'ın kuzeyine göç etti ve Evs ile birlikte Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Medine ismini alacak olan Yesrib ve civarına yerleşti. Bu sıralarda Yesrib'de Benî Kaynukâ', Benî Nadîr ve Benî Kurayza'dan oluşan yahudi kabileleri vardı ve bunlar şehrin hâkim unsurunu teşkil ediyor, siyasi ve ekonomik gücü ellerinde bulunduruyordu. Medine'de yahudilere tâbi olarak yaşamaya başlayan Hazrec ve Evs kabileleri onların siyasi ve ekonomik baskı-